

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Nieokreśloność w służbie ogólności, czyli o polskich i rosyjskich wykładnikach referencji nieokreślonej na przykładzie aforyzmów

Author: Agnieszka Gasz

Citation style: Gasz Agnieszka. (2011). Nieokreśloność w służbie ogólności, czyli o polskich i rosyjskich wykładnikach referencji nieokreślonej na przykładzie aforyzmów. W: A. Zych, U. Widacha, O. Nowak, O. Małyś, J. Darda-Gramatyka (red.), "Russkij azyk v pol'skoj auditorii. T. 3" (S. 84-95). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Agnieszka Gasz

Katowice

Nieokreśloność w służbie ogólności, czyli o polskich i rosyjskich wykładnikach referencji nieokreślonej na przykładzie aforyzmów

Aforyzm jako byt literacko-językowy stanowi interesujący przedmiot do przeprowadzenia wnikliwej oraz wieloaspektowej analizy lingwistycznej, której wyniki pozwalają efektywnie wykorzystywać tę specyficzną materię językową w procesie glottodydaktycznym. Tradycja genologiczna określa aforyzm jako zwięzłe, błyskotliwe sformułowanie, wyrażające jakieś ogólne spostrzeżenie. Aforyzm może występować nie tylko jako utwór samodzielny, ale także jako część większej wypowiedzi¹. Te właśnie cechy aforyzmu umożliwiają rozpatrywanie go jako reprezentatywnej formy generycznego rejestru językowego². Jego podstawową funkcją jest przekazywanie informacji uogólniającej w postaci różnorodnych definicji, zasad, prawideł, diagnoz, uwag, rad, przestróg, wskazówek.

W literaturze przedmiotu niejednokrotnie podkreśla się, że generalizacja, która może się realizować dzięki szerokiej gamie tzw. zaimków upowszechniających typu *wszyscy*, *wszystko*, *zawsze*, *wiecznie*, *wszędzie*, *w ogóle*, *w zasadzie* itp., graniczy z semantyką nieokreśloności³. „Родственность

¹ Szerzej na ten temat patrz m.in.: A. Gasz: *On the dual nature of the aphorism (a linguistic approach)*. In: *Perspectives on Slavistics*. Book of Abstracts. Eds. B. Brehmer, S. Schahadat, B. Trawinski, A. Werberger. Hamburg 2008, s. 27—28. W ramach niniejszego artykułu aforyzm rozpatrywany jest jako samodzielny nośnik uogólnionych treści. Konfrontację tekstów utrudniał brak równoległych przekładów, dlatego przy braku rosyjskich odpowiedników aforyzmów wykorzystałam ich tłumaczenia na język rosyjski autorstwa Piotra Czerwińskiego.

² Zob. Г.А. Золотова, Н.К. Онипенко, М.Ю. Сидорова: *Коммуникативная грамматика русского языка*. Москва 2004, s. 30.

³ Пор. Н.Д. Арутюнова: *Генерализация и структура дискурса*. В: *Язык и мир человека*. Москва 1999, s. 823—824.

категорий неопределенности и всеобщности — пишет N.D. Arutiunowa — проявляется в том, что соответствующие местоимения тяготеют друг к другу и часто употребляются совместно”⁴.

Niniejsze studium podejmuje zagadnienie użycia językowych wykładników referencji nieokreślonej w kontekście uogólniającym. Złożone zagadnienia semantyczne prezentowane na przykładzie tekstów aforyzmów otwierają również perspektywę do wykorzystania w nauczaniu języka rosyjskiego i polskiego jako obcego.

Typologia gramatyczna poszukuje odpowiedzi na pytanie o związek pomiędzy znaczeniem gramatycznym a wyrażającymi je formami językowymi. Polisemia, tj. wyrażanie różnych znaczeń przez jedną i tę samą formę, jest dla języków naturalnych zjawiskiem zupełnie normalnym. Badacze posługują się pojęciem tzw. mapy semantycznej, czyli przestrzeni określonej kategorii, którą pokrywają formy gramatyczne różnych języków. Znaczenia na mapie wyznaczają konteksty, w których dane znaczenia się realizują. W językoznawstwie rosyjskim nastąpił rozwój tego rodzaju badań typologicznych. Przykładowo, S.G. Tatiewosow rozpatruje wzajemne relacje pomiędzy uniwersalnymi słówkami kwantyfikującymi typu: *всякий, каждый, любой, все / każdy, wszelki, wszyscy* a zaimkami nieokreślonymi typu: *кто-то, кто-нибудь / ktoś, ktokolwiek*, usiłując dostrzec jeden wspólny system w całej różnorodności środków wyrażenia danych znaczeń w różnych językach. Badacz dokonuje podziału słówek kwantyfikujących na dwie klasy: uniwersalne i nieokreślone, omawiając osobliwości każdej z nich. Dochodzi do wniosku, że słówka kwantyfikujące tworzą jeden wspólny system, jedną wspólną przestrzeń semantyczną⁵.

W tekstach aforyzmów oprócz tych najbardziej reprezentatywnych wykładników poszczególnych typów referencji ogólnej odnotowuje się również liczne przykłady, w których występują operatory właściwe dla tzw. referencji szczegółowej nieokreślonej. Pozwala to dostrzec pewną zależność pomiędzy typem referencji nieokreślonej a stopniem ogólności aforyzmu (zwłaszcza że przynajmniej dwa typy referencji nieokreślonej — jak wskazuje R. Grzegorzczkowa — znajdują się na pograniczu wyznaczania nieokreślonego i zdań ogólnych, tzn. wyraźne elementy uogólnienia zawierają grupy imienne o referencji cząstkowej i dowolnej). Specyfika tej zależności, wyraźnie widocznej na przykładzie zebranego materiału aforystycznego, wpływa zapewne z faktu, iż im większy stopień nieokreśloności przyłożonej do osób, obiektów, czasu, miejsca, tym treść niesionych w zdaniu informacji zyskuje na stopniu ogólności.

⁴ Tamże, s. 824.

⁵ Por. E.B. Падучева — recenzja książki: С.Г. Татевосов: *Семантика составляющих именной группы: кванторные слова*. Москва 2002, zamieszczona w: „Вопросы языкознания” 2004, № 6, s. 121.

Ważną funkcję pełnią w tym zakresie tzw. niescharakteryzowane (nie-wyspecyfikowane) wykładniki wyznaczania nieokreślonego, „przy którym denotat nieokreślonej grupy nominalnej, choć jednostkowy nie jest w ogóle wskazany”⁶. R. Grzegorzczkova wyróżnia sześć podtypów referencji nieokreślonej w zależności od możliwości semantycznych zaimków, dlatego wypada przy tej okazji odnotować także niniejszy mechanizm, co prawda, plasujący się na peryferiach pola kategorii ogólności, czyli na niższych piętrach w skali wyrażania stopnia uogólnienia, jako istotny przyczynek do wyzwalania tekstowej ogólności aforyzmu.

W aforyzmach pojawiają się przykłady wykorzystujące mechanizm tzw. referencji kryptonieokreślonej, a więc nieokreślonej dla odbiorcy, określonej dla nadawcy, realizującej się za pośrednictwem wyrażenia *pewien*. R. Grzegorzczkova przytacza przykłady użycia nieokreślonej grupy nominalnej typu: *Pewien człowiek mi o tym powiedział; Jakiś chłopiec przyniósł ten list.*, w których, rzecz jasna, trudno dopatrzeć się generalizacji. Jednakże w następującym aforyzmie:

*Бог, как сказал **некий** циник, всегда на стороне того, у кого лучшая футбольная команда.*

*Bóg, jak powiedział **pewien** cynik, trzyma zawsze stronę tego, kto ma lepszą drużynę piłkarską.*

(H. Brown)

wyrażenie *некий* / *pewien* zostało użyte w kontekście konstatacji generalizującej, którą potęguje dodatkowo słowo kwantyfikujące *zawsze*. Zastosowanie słowa *pewien* ma na celu powołanie się na autora przytaczanej prawdy ogólnej, co tym samym pozwala nadać jej wiarygodność lub — najczęściej — pewne jej pozory poprzez odwoływanie się do źródła pochodzenia czy powołanie się na jakiś autorytet. Nadawca, powołując się na źródło, albo faktycznie nie posiada precyzyjnych informacji co do imienia i nazwiska autora, posługuje się więc danym zabiegiem, aby ów fakt niewiedzy ukryć przed nadawcą, kierując jego uwagę na treść uogólnienia, albo też w sposób świadomy zataja przed odbiorcą dane osobowe autora, dlatego że uważa w tej sytuacji wyróżnienie obiektu za nierelevantne, niestosowne lub niepożądane. W strukturze aforyzmu wtrącona informacja, wskazująca na źródło jej pochodzenia (realizuje ją tzw. składnik wprowadzający *как сказал* / *jak powiedział*), jest składniowo wyodrębniona, jej opuszczenie zaś zasadniczo nie wpływa na podstawową treść generalizacji, jednak wnosi ów dodatkowy element informacyjny.

⁶ R. Grzegorzczkova: *Struktura semantyczna wypowiedzenia: składniki treści; problemy referencji*. W: *Wykłady z polskiej składni*. Warszawa 2002, s. 35.

„Istnieją sytuacje, w których intencją autora wypowiedzi jest ostrożne dawkanie informacji”⁷. Według A. i P. Wierzbickich, „opanowanie umiejętności świadomego posługiwania się wyrażeniami ogólnymi, mało informacyjnymi, jest wcale nie najmniej ważnym składnikiem sprawności językowej — i kultury ogólnej”⁸. Kultura porozumiewania się nie polega na umiejętności przekazywania otoczeniu wszelkich posiadanych informacji, ale na przekazywaniu tylko tych informacji, dla których istnieją powody, by je przekazać otoczeniu.

Zebrany materiał dowodzi, że w formułowaniu wypowiedzi aforystycznych najistotniejszą rolę odgrywają jednostki wyrażające nieznamość lub brak sprecyzowania obiektu, własności, czasu czy miejsca, będące odpowiednikami logicznego tzw. kwantyfikatora małego, szczegółowego (np. *ktoś, coś, jakiś*)⁹. Są to zaimki nieokreślone, które — według J. Strutyńskiego — wskazują ogólnikowo na obiekt aktu mowy, nie identyfikując go¹⁰. Można wyróżnić dwie podstawowe grupy zaimków nieokreślonych, które zestawiono w tabeli według następujących parametrów: obiekt osobowy lub nieosobowy, właściwość, czas, miejsce wraz z uwzględnieniem kryterium semantycznego, wewnętrznie różnicującego poszczególne rodzaje według wskaźnika serii: *-mo / -ś* lub *-нибудь / -когда* (zob. tabela 1.).

Tabela 1

Zaimki nieokreślone

Semantyka odniesienia	Wykładnik referencji egzystencjalnej <i>-mo / -ś</i>	Wykładnik referencji dowolnej <i>-нибудь / -когда</i>
1	2	3
Osoba	<i>Если в ком-то нет духа времени, есть в нем его все недостатки.</i> <i>Jeśli ktoś nie posiada ducha swojej epoki, posiada wszystkie jej defekty.</i> (Voltaire)	<i>Каждый, кто говорит, что не боится смерти, лжет.</i> <i>Ktokolwiek mówi, że się śmierci nie lęka, kłamie.</i> (I. Krasicki)
Obiekt	<i>Любовь — это желание, что-нибудь кому-нибудь давать, не ожидать.</i> <i>Miłość jest pragnieniem, aby coś komuś dawać, a nie oczekiwać.</i> (B. Brecht)	<i>Что бы ни пережил человек — это живет в его сознании.</i> <i>Cokolwiek bądź przeżył człowiek — to żyje dziś w jego myśli.</i> (S.L. Brzozowski)

⁷ A. Wierzbicka, P. Wierzbicki: *O języku ogólników*. W: *Praktyczna stylistyka*. Warszawa 1968, s. 73.

⁸ Tamże, s. 76.

⁹ Por. W. Gruszczyński, J. Bralczyk: *Słownik gramatyki języka polskiego*. Warszawa 2002, s. 321.

¹⁰ J. Strutyński: *Części mowy*. W: *Gramatyka polska*. Kraków 1999, s. 139.

cd. tab. 1

1	2	3
Własność	<i>Каждый носит в себе какую-нибудь свою трагедию.</i> <i>Każdy człowiek nosi w sobie jakąś swoją tragedię.</i> (H. Sienkiewicz)	<i>Во время шторма правь к любому порту.</i> <i>W czas sztormu steruj do jakiegokolwiek portu.</i> (W. Scott)
Czas	<i>Некогда люди учились тому, как прожить, теперь они должны учиться жить.</i> <i>Kiedyś ludzie uczyli się jak przeżyć, teraz muszą nauczyć się jak żyć.</i> (A. Majewski)	<i>Делаемое когда-нибудь не делается никогда.</i> <i>To, co można zrobić kiedykolwiek, nie robi się nigdy.</i> (T. Fuller)
Miejsce	<i>В каждый момент где-нибудь на свете начинается новый день.</i> <i>W każdym momencie gdzieś na świecie zaczyna się dzień.</i> (R. Horne)	<i>Достаточно быть космополитом, чтобы не иметь возможности найти себе место где-нибудь в современном мире.</i> <i>Wystarczy być kosmopolitą, by nie móc znaleźć sobie miejsca gdziekolwiek w świecie współczesnym.</i> (T. Kotarbiński)

W wypadku użycia zaimków rzeczownych *ktoś*, *coś* (odpowiednio w funkcji osobowego / niesobowego komponentu subiektywnego bądź w funkcji dopełnienia) oraz zaimka *jakiś* (w funkcji atrybutywnej) w ramach aforystycznej konstatacji uogólniającej mamy do czynienia z wyrażeniem informacji o istnieniu nieokreślonej jednostkowej osoby, obiektu bądź własności, przysługującej tejże osobie bądź obiektowi. Procedura ta może również dotyczyć czasu, miejsca oraz sposobu w odniesieniu do komunikowanych treści, co się wyraża w zastosowaniu zaimków przysłownych w roli okoliczników czasu: *kiedyś*, i miejsca: *gdzieś*.

Materiał po raz kolejny potwierdza, iż w aforyzmach dosyć często znajduje zastosowanie (podobnie jak w wypadku zaimków upowszechniających) łączne użycie kilku różnych pod względem znaczenia leksemów implikujących odpowiednio nieokreśloność subiektywnego/obiektywnego, czasu czy miejsca w strukturze jednego zdania, które staje się przez ten zabieg maksymalnie nieokreślone, wręcz do granic informacyjności, por.:

Всегда кто-то кого-то где-то когда-то...
*Zawsze **ktoś kogoś gdzieś kiedyś**...*

(W. Gombrowicz)

Ogólnikowy charakter przytoczonego aforyzmu dodatkowo wzmacnia użycie operatora kwantyfikacji ogólnej pozytywnej czasu — *zawsze*, co zdaje

się praktycznie potwierdzać przytoczoną na wstępie opinię N.D. Arutiunowej na temat wyraźnej tendencji do współwystępowania w zdaniu zaimków reprezentujących odpowiednie grupy semantyczne, tj. zaimków nieokreślonych i upowszechniających.

W drugiej grupie sytuują się zaimki nieokreślone z morfemem *-нибудь/-kolwiek*, „funkcjonalnie bliskie zaimkom określającym uogólniającym (*każdy, wszyscy*)”¹¹, odnoszące się do dowolnego elementu określonej klasy osób, obiektów. Zdaniem R. Grzegorzczukowej, wyznaczanie przedmiotu nieokreślonego w obrębie ogólnej klasy stanowi jakby połączenie kwantyfikacji ogólnej i szczegółowej.

W strukturze składniowej przytoczonych aforyzmów wyrażenia *ktokolwiek, cokolwiek* zajmują inicjalną pozycję w linearnym ciągu składników zdania, łącząc zdania składowe, tj. stanowią wykładnik relacji między nimi (relatory). M. Grochowski proponuje dla tego typu użyć składniowych danych jednostek następującą reprezentację semantyczną: ‘Ktokolwiek jest p, jest q’. Według tegoż autora, „nadawca ma na myśli wszystkie osoby, którym przysługuje właściwość, o której jest mowa w zdaniu składnikowym wprowadzanym przez ten zaimek, niemniej jednak przypisuje tę właściwość każdej z tych osób z osobna”¹². Jeśli więc cecha scharakteryzowana w jednym zdaniu składnikowym (wprowadzanym przez odpowiedni relator) przysługuje określonej osobie, to przysługuje jej również cecha wyrażona w drugim zdaniu składnikowym.

Z kolei w wyrażeniu *jakikolwiek port* ‘dowolny, wszelki, jaki bądź, wszystko jedno, jaki’ (por. ros. przekład: *любой порт*) wyróżniona jednostka występuje w roli przydawki kongruentnej w kontekście zdania pojedynczego. Określenia *kiedykolwiek, gdziekolwiek*, podobnie jak charakteryzowane powyżej zaimki nieokreślone pierwszej grupy, znajdują zastosowanie do wyrażenia dowolności przyłożonej do okoliczności czasoprzestrzennych (analogicznie ma to też swoje przełożenie na pełnioną przez nie funkcję składniową okolicznika czasu lub miejsca).

W literaturze przedmiotu odnotowuje się fakt, że „w pewnych użyciach w zdaniach twierdzących zaimki na *-kolwiek* nabierają znaczenia bliskiego ‘każdy’ [...], a w zdaniach zaprzeczonych — znaczenia ‘nikt’, ‘nic’”¹³. Bliskość ta ze względu na tożsamość funkcji tych wyrażen, jak twierdzi M. Grochowski, nie implikuje jednak ich równoznaczności.

¹¹ *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Red. K. Polański. Wrocław 1993, s. 604.

¹² M. Grochowski: *O strukturze semantycznej zdań z zaimkiem ktokolwiek*. „Polonica” 1997, T. 18, s. 109.

¹³ R. Laskowski: *Klasy znaczeniowe zaimków*. W: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Red. R. Grzegorzczukowa, R. Laskowski, H. Wróbel. Warszawa 1998, s. 335.

Zdaniem A. Kiklewicza, w języku polskim wypowiedzi z *-kolwiek* naberają znaczenia kwantyfikacji ogólnej na skutek „różnych procesów semantyczno-syntaktycznych”¹⁴. W kontekście aforyzmów przytoczonych w tabeli 1. wymienne użycie *każdy* jest, jak wykazuje tenże autor, możliwe w wypadku konstrukcji warunkowych (przy czym powierzchniowe wyrażenie znaczenia warunku ‘jeśli’ nie jest obligatoryjne). Sprawdzianem przynależności do określonej grupy semantycznej może być właśnie test substytucji: „ktokolwiek mówi, że się lęka śmierci, kłamie” = „każdy, kto mówi, że się lęka śmierci, kłamie” / „каждый, кто говорит, что не боится смерти, лжет”, czy w wypadku wypowiedzi imperatywnych: „steruj do jakiegokolwiek portu” = „do każdego portu, jaki napotkasz w drodze”. Znaczenie ogólne można wyeksplikować również dla pozostałych przykładów: „wszelkie dobro”, „w każdym czasie”, „w żadnym miejscu” (w ramach konstrukcji z negacją).

K. Cyra przyznaje, że „pojawienie się znaczenia *każdy, kto* jest spowodowane ogólnym charakterem zdań, w których występuje *ktokolwiek*”¹⁵. Jednak autorka wyraża jednocześnie wątpliwość co do właściwości semantycznych kontekstu, które umożliwiałyby wyrażenie znaczenia ogólności, tłumacząc, że nie jest to takie oczywiste ze względu na trudności w znalezieniu przykładów kontekstowego użycia ogólnego „również w wypadku zaimków *gdziekolwiek, cokolwiek, kiedykolwiek*”¹⁶. Takiego kontekstowego użycia w wypadku wyrażenia *cokolwiek*, które niewątpliwie może być interpretowane jako wykładnik ogólności w znaczeniu ‘wszystko, co’, dostarcza nam przytoczony w tabeli przykład. Należy więc dopuszczać możliwość, iż użycia takie, mimo że rzadkie, to jednak mogą się pojawiać w tekstach. Z uwagi na to wydaje się, że należałoby jednak uwzględniać fakt, iż rola kontekstu może być niezwykle istotna dla realizacji znaczenia ogólnego analizowanych tutaj wyrażen, aforyzm zaś jest takim gatunkiem tekstu, który — jako nośnik uniwersalnych prawd ogólnych — stwarza po temu bardzo korzystne warunki (o czym by świadczył odnotowany przypadek).

Według M. Turkowskiej, wyrażenia typu *jakikolwiek N* od innych nazw generycznych różni to, że nie stosują się one do klasy jako całości, tylko do jej jednostkowego elementu, co tym samym zbliża je do nazw niewyznaczonych, natomiast „wyrażenia tych klas pozostają wobec siebie w opozycji, ale granice między nimi nie są ostre”¹⁷. Prowadzi to do konkluzji, że wyrażenia

¹⁴ A. Kiklewicz: *Dlaczego ktokolwiek znaczy ‘każdy’ a ktoś znaczy ‘nikt’?* „Poradnik Językowy” 1993, nr 9—10, s. 519.

¹⁵ K. Cyra: *Czy rzeczywiście ktokolwiek znaczy każdy?* „Polonica” 2001, T. 21, s. 75.

¹⁶ Tamże, s. 75.

¹⁷ M. Turkowska: *Polskie i rosyjskie wykładniki niewyznaczoności*. W: *Semantyka w badaniach konfrontatywnych języka rosyjskiego i polskiego*. T. 46. Red. M. Blicharski. Katowice 1980, s. 46.

typu *jakikolwiek N* „nie są jedynym punktem przecięcia się paradygmatów środków wyrażania niewyznaczoności i uogólnienia, są nim także wyrażenia uogólniające cząstkowe typu *niektóre N*”¹⁸. Autorka podkreśla predyspozycję rosyjskiej formy *некоторые* do tworzenia liczby mnogiej, która posiada „aspekt nie tylko niewyznaczoności, ale i generalizacji”¹⁹.

„Объектом общей референции — пишет L.B. Lebediewa — является открытый класс, в него попадают любые предметы, где бы ни и когда бы они нам ни встречались, при условии соответствия их признаков признакам, составляющим сигнификат названия класса. Предикат в общереферентном высказывании может относиться либо ко всем членам [...] множества (*Все металлы электропроводны*), либо к какой-то части, входящей в него на правах подмножества, также имеющей открытый характер (*Некоторые металлы тугоплавки*). Выраженные в таких предложениях суждения относятся к разным количественным типам — всеобщему и частному, однако сущность референции в обоих случаях остается неизменной — в ее сферу попадают отдельные элементы лишь постольку, поскольку они обладают признаками, общими для класса”²⁰.

W opinii A.D. Szmieliowa, grupy imienne o statusie ogólnoegzystencjalnym (według terminologii E.V. Paduczewej) korelują z klasą otwartą i na tej podstawie mogą być rozpatrywane jako odmiana generycznych grup imiennych w szerokim sensie, czyli obejmujących swym zasięgiem wszystkie grupy nominalne, których referentem są klasy otwarte²¹.

R. Grzegorzczkova wymienia zdania o części zbiorów jako typ pograniczny pomiędzy zdaniami ogólnymi i szczegółowymi, w których „predykat odniesiony jest nie do jednego obiektu, ani nie do całej klasy (jak w zdaniach ogólnych), ale do grupy obiektów, stanowiących część klasy”²². Według tejże autorki, reprezentują one wyższy stopień uogólniania w hierarchii językowych środków umożliwiających tę operację (tuż po zdaniach z kwantyfikatorem egzystencjalnym typu *ктоś*). I.N. Smirnow odnośnie do zdań traktujących o części klasy²³ stwierdza, że w danych wypowiedzeniach subiekt choć

¹⁸ Tamże, s. 65.

¹⁹ Tamże, s. 50.

²⁰ Л.Б. Лебедева: *Пространственные и временные указания в общереферентных высказываниях*. „Известия АН СССР. Серия лит. и яз.” 1984, Т. 43, № 4, s. 305.

²¹ Пор. А.Д. Шмелев: *К типологии генерических именных групп*. В: *Лингвистические исследования: Типология. Диалектология. Этимология. Компаративистика*. Ч. 2. Москва 1984, s. 150.

²² R. Grzegorzczkova: *Problemy referencji*. W: *Wprowadzenie do semantyki językowej*. Warszawa 2001, s. 115.

²³ Пор. И.Н. Смирнов: *О зависимости семантики нелокализованности действия во времени от степени генерализации субъекта (на материале русского языка)*. В: *Лингвистические исследования. Грамматические категории в разносистемных языках*.

nie jest konkretny, to jednak nie może być maksymalnie uogólniony, gdyż w rzeczywistości odpowiada mu realna, ale nieokreślona osoba (nieokreśloność tę wyrażają zaimki typu *jakikolwiek*, *niektóry*, *ktoś*).

Zdania zawierające w swej strukturze wykładnik kwantyfikacji częściowej w postaci zaimków limitujących²⁴, tj. ograniczających zakres odniesienia predykatu, aczkolwiek służących uogólnianiu, informują o istnieniu obiektów posiadających pewną własność wyrażoną przez predykat oraz obiektów niemających tej cechy, przy czym tych pierwszych, zdaniem R. Grzegorzczukowej, jest mniej: „[...] użycie polskiego zaimka *niektórzy* sugeruje ponadto, że podzbiór osób, którym przypisywany jest predykat, stanowi mniejszość”²⁵.

Materiał wskazuje, że mechanizm wyznaczania obiektów przynależnych do mniejszej części klasy oznaczonej rzeczownikiem użytym jako zrąb grupy nominalnej jest bardzo popularny w aforystyce. Rozróżnia się w tym zakresie przymiotnikowe użycie *niektóry* — ‘w połączeniu z rzeczownikiem tworzy wyrażenia oznaczające niewielką część zbioru, zespołu, zakresu czegoś, przeciwstawną innej całości albo części wyróżnianej z tej całości; nie wszyscy, nie wszystkie’ (SJPS, s. 320), np.:

Некоторые люди велики благодаря тому, чего они не совершили, другие — благодаря тому, что совершили.

(Г. Гримм)

Niektórzy ludzie są taktowni. Inni mówią prawdę.

(J. Mikołajczyk)

W treści przytoczonych aforyzmów zawiera się informacja-komentarz na temat tej pozostałej, przeciwstawianej mniej licznym „niektórym”, większej części zbioru, którą stanowią „inni” (por. ros. *другие*). Nierzadko w aforyzmach występują też jednostki *некоторые* / *niektórzy*, *некоторые* w roli komponentu subiektywnego ‘ludzie bliżej nieokreśleni; nie wszyscy, nie wszystkie’ (SJPS, s. 320), por.:

Некоторые готовы пожертвовать всем, так как для них «все» — это так немного.

Niektórzy gotowi są wszystko poświęcić, bo u nich „wszystko” to tak niewiele.

(L. Kumor)

Москва 1985, s. 204. Na określenie tego typu zdań z subjektem uogólnionym (bez uwzględnienia indywidualnego doświadczenia nadawcy) autor używa terminu „неопределенный вариант ограниченно-групповой разновидности”.

²⁴ Por. R. Grzegorzczukowa: *Zaimki uogólniające a mechanizmy tworzenia zdań ogólnych*. „Prilozi” [Skopje] 1987 nr 12, s. 135.

²⁵ R. Grzegorzczukowa: *Rola języka w tworzeniu kultury umysłowej*. W: „Język a Kultura”. T. 1. Red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński. Wrocław 1991, s. 64.

L.B. Lebediewa zaznacza, iż wypowiedzi o statusie ogólnoreferencyjnym z wykładnikiem nieokreśloności *niektórzy* mogą być rozpatrywane jako ekwiwalenty zdań egzystencjalnych²⁶ — „niektórzy ludzie są...” / „są ludzie, którzy...”.

Należy podkreślić fakt częstej procedury łącznego użycia operatora generalizacji kolektywnej *wszyscy* wraz z wykładnikiem referencji częściowej *niektórzy*, która stanowi również istotny wkład do inwentarza mechanizmów służących aforystycznej generalizacji:

Все грибы съедобны, но некоторые только раз в жизни.

(NN)

Wszystkie grzyby są jadalne, ale niektóre raz w życiu.

(NN)

Dzięki wyznaczaniu częściowemu konstatacja generalizująca obejmuje swym zasięgiem pewną część zbioru naturalnego ‘grzyby’, co się uwidacznia w zestawieniu z kolektywnym operatorem *wszyscy* w granicach jednej jednostki zdaniowej. Wyodrębnienie części zbioru formalnie sankcjonuje istnienie odstępstw od ogólnej reguły, sprzyjając wyrażeniu kontrastu, przejawiającego się w różnicowaniu klasy pod względem przejawiania się określonej własności.

R. Grzegorzczkova dostrzega aspekt referencji częściowej również w odniesieniu do zawartej w zdaniu informacji o czasie czy lokalizacji przestrzennej²⁷. Liczne przykłady aforyzmów dowodzą, że w istocie w ich uogólniających kontekstach znakomicie realizują się jej poszczególne wykładniki. Materiał pozwala wyróżnić także ujęcie częściowe w stosunku do obiektów-rzeczy, które w języku rosyjskim i polskim wyrażają jednostki typu *кое-что* / *coś-niecoś*:

Если что-то к чему-то добавить, то надо б из этого кое-что и иметь.

Jeśli się coś do czegoś doda, to się powinno coś-niecoś mieć.

(H. Jagodziński)

Znaczenie referencji częściowej pod względem charakterystyki czasowej i przestrzennej oddają odpowiednio syntaktemy temporalne typu: *иногда, по временам* / *niekiedy, czasami, od czasu do czasu*:

²⁶ Por. Л.Б. Лебедева: *Пространственные...*, s. 305.

²⁷ Por. R. Grzegorzczkova: *Funkcje semantyczne tzw. zaimków nieokreślonych w języku polskim*. „Prace Filologiczne” 1972, T. 22, s. 72, 83.

*Женщина **иногда** придумывает свое прошлое, чтобы мужчина ревновал к нему.*

*Kobieta **niekiedy** zmyśla swą przeszłość, by mężczyzna był o nią zazdrosny.*

(A.D. Szymańska)

oraz lokatywne *кое-где* / *gdzieniegdzie*:

*Земля — планета людей и **кое-где** человека.*

*Ziemia — planeta ludzi i **gdzieniegdzie** człowiek.*

(E. Lipiński)

Podsumowując wyniki przeprowadzonej analizy językowych wykładników referencji nieokreślonej, należy stwierdzić, że nie sposób pominąć czy nie docenić istotnej roli oraz wkładu semantycznej nieokreśloności w służbie ogólności. W świetle rozważań nad mechanizmami generalizacji należy stwierdzić, że wykładniki referencji nieokreślonej stanowią ważny surowiec semantyczny w procesie generowania uogólniających wypowiedzi aforystycznych, dlatego posługiwanie się nimi jest bardzo skutecznym środkiem w celu uzyskania wysokiego wskaźnika tekstowej ogólności aforyzmu. Opisane w niniejszym artykule zjawiska semantyczne pozwalają dostrzec pewne podobieństwa i różnice w użyciu analizowanych wyrażen. Zebrany materiał może posłużyć jako ilustracja tychże zjawisk w praktyce dydaktycznej.

Źródła

Душенко К.В.: *2000 лучших афоризмов*. Москва 2000.

Glensk J.: *Aforyzmy kulinarne i biesiadne*. Kielce 1997.

Glensk J.: *Współczesna aforystyka polska*. Łódź 1986.

Glensk Cz., Glensk J.: *Myślę, więc jestem... aforyzmy, maksymy, sentencje*. Opole 1986.

Gombrowicz W.: *Aforyzmy, myśli, sentencje*. Wybór i oprac. J. Glensk. Warszawa 1994.

Illg J.: *Księga aforyzmów*. Katowice 2002.

Jagodziński H.: *Przebłyśki wyborne*. Wrocław 1991.

Kumor L.: *Krótkie myśli*. Warszawa 1988.

Masłowscy D. i W.: *Księga aforyzmów świata*. Kęty 2001.

Masłowscy D. i W.: *Księga aforystyki polskiej XXI wieku*. Katowice 2002.

Агнешка Гаш

**Неопределенность на службе обобщенности, или
о польских и русских показателях неопределенной референции
на примере афоризмов**

Резюме

В настоящей статье рассматривается вопрос употребления русских и польских языковых показателей неопределённого референциального статуса в обобщающем контексте. Сложные семантические явления, анализируемые на примере текстов афоризмов, открывают возможность использовать собранный материал при обучении русскому и польскому языкам.

Agnieszka Gasz

**Indefiniteness serving generalaty or on Polish and Russian
determinants of an indefinite reference
on the example of aphorisms**

Summary

The article concerns the phenomenon of (in)definiteness, an extremely important subject-matter from a confrontative and typological point of view. The author deals with the issue of using linguistic determinants of an indefinite reference in a general context. Complex semantic subject-matters presented on the example of aphorisms open a perspective for teaching Russian and Polish as a FL.s